

UOT 81.

Ülkər Xanlarova

AMEA, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

ulkar.khanlar@gmail.com

DİLLƏRDƏ QRAMMATİK CİNSİN VƏ GENDERİN İFADƏ ÜSULLARI

Açar sözlər: *bioloji cins və gender, qrammatik cins, qrammatik cins və idrak, dil və cinsi ayrışdırıcılıq, qrammatik cins və sosial stereotiplər.*

Key words: *sex and gender, grammatical gender, grammatical gender and cognition, gender inequality and language, grammatical gender and social stereotypes.*

Ключевые слова: *биологический род и пол, грамматический род, грамматический род и восприятие, язык и гендерное неравенство, грамматический род и социальные стереотипы.*

Cins kateqoriyasını dərinləndirən analiz etmək, onun dünya dillərində tutduğu mövqeyi hərtərəfli şəkildə dərk etmək üçün əvvəlcə bioloji cins ilə yaxın illərdə Azərbaycan dilində də kifayət qədər tez-tez rast gəlinən gender sözlərini bir-birindən fərqləndirmək lazımdır. Bioloji cins adından da göründüyü kimi, insanların fiziki xüsusiyyətləri ilə müəyyən olunub, onların kişi və ya qadın cinsinə mənsub olduğunu bildirir. Gender dedikdə, əvvəlcə qrammatikadakı cins kateqoriyası, yəni canlı və cansız varlıqların əsasən qadın, kişi və orta cinsə bölünməsi nəzərdə tutulur. Müasir zamanda gender sözünə həm də sosial anlamlar yüklənmiş və bu, kişi və qadın cinsi nümayəndələrinin fizioloji xüsusiyyətləri ilə deyil, onların cəmiyyətdə oynadıqları rolları, tutduqları mövqe, sahib olduqları hüquqlar və icra etdikləri vəzifələr ilə müəyyən olunur. Cins kateqoriyası bəzi dillərdə qadın və kişi cinsi olmaqla iki, bəzi dillərdə isə qadın, kişi və orta cins olmaqla üç qrupa bölünür. Varlıqların hansı qrupa aid olduğu bəzən onların bioloji xüsusiyyətləri ilə müəyyən olunsada, bu barədə dəqiq bir qanunauyğunluq mövcud deyildir. Bu o deməkdir ki, bəzən bir-birinə yaxın mənaları ifadə edən iki söz fərqli cins qruplarına və ya eyni bir söz bir dildə qadın, digər dildə kişi cinsinə məxsus ola bilər.

Cins kateqoriyasının bu və ya digər formada dildə mövcudluğunun həmin dil daşıyıcılarının təfəkkürünə təsiri uzun zaman elmi araşdırmaların tədqiqi-

qat obyektini olmuşdur. Bu məqsədlə adı çəkilən kateqoriyanın həm mövcud olduğu, həm də olmadığı dillərin daşıyıcıları çoxsaylı tədqiqatlara cəlb edilmişlər. Bəziləri bunu sadəcə canlı və cansız varlıqların fiziki xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirsə də, digərləri gender bərabərsizliyi, cəmiyyətdə qadınlara qarşı ayrıseçkilik və onların alçaldılması kimi ciddi məsələlər ilə əlaqələndirirlər.

Dilin koqnitiv təsirləri məsələsi 19-cu əsrin başlanğıcında linqvokulturologiyanın inkişafı ilə gündəmə gəlmişdir. Düşünmə, öyrənmə və reallığı qavrama kimi məsələlərdə dilin qrammatik quruluşunun xüsusi əhəmiyyət daşdığını əsasən F.Boas, E.Sepir və B.L.Uorf söyləmişdir [bax: 1, s. 1]. Hal-hazırda bir sıra araşdırmalar da dilin idraka təsir etdiyini təsdiqləyir və təsir edən bu faktorlardan biri qrammatik cinsdir [bax: 1, s. 1]. Dil nisbiliyi nəzəriyyəsinin daha zəif bir variantına görə, dil koqnitiv proseslərə yalnız xüsusi vəziyyətdə, xüsusilə qrammatik kodlaşdırma tələb olunduğu zaman öz təsirini göstərir [bax: 1, s. 1-2].

Bir sıra tədqiqatçılar dilləri cinsin mövcud olmadığı dillər (məs., fin, eston, macar dilləri), varlıqların cinsinin onların bioloji xüsusiyyətləri ilə müəyyən olunduğu dillər (məsələn, ingilis, İsveç və Norveç dilləri) və qrammatik cinsin var olduğu dillər (məsələn, ispan, italyan, almaq və polyak dili) kimi qruplara bölmüşdür [bax: 1, s. 2]. Onların arasında insan yaddaşı, cansızları şəxsləndirmə, onları kateqoriya və cinslərə bölmə kimi idraki keyfiyyətlərə ən çox təsir etməsi baxımından qrammatik cins psixolinqvistlərin marağına səbəb olmuşdur. Bəzi mütəxəssislər yalnız kişi və qadın cinsi kateqoriyalarının mövcud olduğu dillərin insan təfəkkürünə təsirinin olduğunu iddia etsə də, üç cinsin (kişi, qadın və orta cins) olduğu polyak dilinin koqnitiv təsirlərini araşdırmışdır. Polyak dilində əşyalar istənilən cinsə aid ola bilər. Məs., *ten pomidor* (pomidor) kişi cinsi, *ta jagoda* (giləmeyvə) qadın cinsi, *to jablko* (alma) orta cinsdir [1, s. 2]. Bundan əlavə, bioloji cəhətdən müəyyən cinsə sahib olan bəzi varlıqlar qrammatikada fərqli cins kateqoriyasına daxil ola bilərlər. Məs., *to dziecko* (uşaq); *to szczenie* (kiçik) kimi sözlərin mütləq bir cinsi olduğu halda, onlar orta cinsə aid edilmişdir [1, s. 2]. Azərbaycan dilinə qız kimi tərcümə olunan *to dziewczę* orta cinsə daxildir. Cansız varlıqların qrammatik mənası heç bir semantik konnotasiyalar ifadə etməsə də, şəxs bildirən və şəxs bildirməyən canlı isimlərin cinsi həmin sözlərin mənası ilə müəyyən edilir [bax: 1, s. 2]. halda, bu hal digər isimlər üçün təsadüfi ola bilər (məsələn, günəş sözü alman dilində qadın (*die Sonne*), ispanca kişi (*el sol*), polyak dilində isə orta cinsdir (*to słońce*); ay ispanca qadın (*la luna*), alman (*der Mond*) və polyak dillərində isə kişi cinsidir (*ten księżyc*) [1, s. 3].

Q.Viqliokko, S.T.Kusta və digərləri sözlər arasında semantik bənzərliyi qiymətləndirməyə qrammatik cinsin nə dərəcədə təsir etməsini müəyyən etmək məqsədilə bir sıra təcrübələr aparmışlar. Viqliokkonun keçirdiyi eksperimentdə 146 polyak dili daşıyıcısı iştirak etmiş, lakin bu dil ilə yanaşı ingilis, alman və italyan dillərindən də istifadə edilmişdir. İştirakçılara sözlər üç-üç təqdim olunmuş və onlara çox düşünmədən ilk təəssüratlarına güvənərək verilmiş sözlərdən semantik cəhətdən bir-birinə ən yaxın iki sözü seçmək tapşırılmışdır və seçilmiş iki sözün eyni yoxsa fərqli cinsə aid olmasına baxılmışdır. Təcrübə nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, kişi və qadın cinsinin mövcud olduğu italyan dilində yalnız canlı varlıqları bildiren isimlərdə seçilmiş sözlərin əksəriyyəti həm də eyni qrammatik cinsə aiddir [1, s. 5-6]. Cins kateqoriyasının öz əhəmiyyətini itirdiyi ingilis dilində bu cür seçimlər azlıq təşkil etmişdir. Qadın, kişi və orta cins kateqoriyalarının mövcud olduğu alman dilində isə sözlərin cinsi ilə mənası arasında heç bir əlaqə təsdiq edilməmişdir. Əksər hallarda, sözlərin qruplaşdırılması üçün iştirakçılar əsas meyar olaraq cinsi deyil başqa məqamları seçmişlər. Məsələn, italyanca *la forchetta* – F (çəngəl-qadın c.), *il coltello* – M (bıçaq-kişi c.) və *il martello* – M (çəkiç-kişi c.) sözlərindən bıçaq və çəkiç isimləri qrammatik baxımdan eyni cinsə aid olsa da, stol arxasında istifadə olunduğuna, yəni bənzər funksiya yerinə yetirdiklərinə görə çəngəl və bıçaq isimləri arasında məna əlaqəsi qurulmuşdur [bax: 1, s. 6].

Başqa bir təcrübədə qrammatik cinsin sözlərin təsnif edilməsinə olan təsiri təcrübə iştirakçılarının cansız varlıqları səsləndirmək üçün kişi və ya qadın səsi seçmələri ilə müəyyən edilmişdir [bax: 1, s. 12]. O da qeyd olunmalıdır ki, sözlər şəkil kimi təqdim olunmuşdur. Bu prosesə 80 nəfəri qadın, 20 nəfəri kişi olmaqla 100 insan cəlb edilmiş və onların yaşı 18-69 arası olmuşdur. Eksperiment nəticəsində aşkar edilmişdir ki, ispan və fransız dillərində danışanların etdikləri səs seçimləri ilə şəkildəki isimlərin qrammatik cinsi arasında böyük bir uyğunluq vardır. Buna baxmayaraq, eyni fikri almandilli iştirakçılar üçün söyləmək qeyri-mümkündür. İstər vizual vasitə kimi təqdim olunsun, istərsə də söz şəklində, qadın cinsinə aid olan canlı və cansız varlıqlara qadın səsi, kişi cinsinə aid olanlara isə kişi səsi təyin edilmişdir [1, s. 12].

Bioloji cinsə dünya dillərinin demək olar ki hər birində, hətta qrammatik cinsin mövcud olmadığı türk dilində də rast gəlinir. Bioloji cins dedikdə, şəxsin keyfiyyətlərini daşdığı cinsin söz vasitəsilə ifadə olunması nəzərdə tutulur. Türkcə *kadın-erkek*, *anne-baba*, *oğul-kız*, *bay-bayan*, Almanca *Mann-Frau*, *Mutter-Vater*, *Sohn-Tochter*, *Herr-Frau*, ingiliscə *man-woman*, *mother-father*, *lady-gentleman*, *son-daughter*, Azərbaycanca *qadın-kişi*, *ana-ata*, *bəy-xanım*, *oğul-qız* kimi sosial və bioloji cinsi əks etdirən sözlərlə

onların semantikasi arasında birbaşa əlaqə vardır. Eyni zamanda, dillərdə *ta-vuk-horoz, öküz-inek, koyun-koç, keçi-teke* kimi heyvan cinsiyyətinə də istinad edən sözlər vardır [2, s. 283]. Alman dilində türk dilindən fərqli olaraq sənət adlarında şəkilçilərin köməyi ilə kişi və qadın fərqləndirilir. Türkçə *müdür-müdire* kimi azlıq təşkil edən nümunələrə alman dilində kifayət qədər çox rast gəlinir. Məs., *der Lehrer – die Lehrerin (müəllim-müəllimə), der Arzt – die Ärztin (kişi həkim – qadın həkim), der Ingenieur – die Ingenieurin (kişi mühəndis-qadın mühəndis)* və s. [2, s. 283-284]. Nümunələrdən gördüyümüz kimi, almanca -in şəkilçisinin köməyi ilə insanda sənət sahibinin cinsi haqda dəqiq təsəvvür formalaşdığı halda, türk, eləcə də Azərbaycan dilində mühəndis və ya həkim dedikdə şəxsin cinsi qeyri-müəyyən qalır. Qadınların və kişilərin daxil olduğu bir qrup insana xitab edildikdə kişi cinsi elementlərindən istifadə olunur. Məsələn, *die Lehrer von dieser Schule; bu okulun öğretmenleri (bu okulun erkek öğretmenleri), bu məktəbin müəllimləri (bu məktəbin kişi müəllimləri)* ifadəsi türk və Azərbaycan dillərində həm qrammatik, həm də semantik cəhətdən məktəbin cinsindən asılı olmayaraq bütün müəllimlərini nəzərdə tutsa da, alman dilində qrammatik baxımdan yalnız kişi müəllimləri nəzərdə tutur [2, s. 284]. Faktiki olaraq, alman dilində də semantik cəhətdən həm kişi, həm də qadın müəllimlərə xitab olunmasına baxmayaraq, feministlər bu şəkildə xitab olunmasına qarşı çıxmış və bunun insanlarda yanlış təəssürat oyatdığını irəli sürmüşlər. Göründüyü kimi, qrammatik cinsin mövcud olduğu dillərdə ifadələr və sözlər seçərkən diqqətli olmaq vacibdir. Cinsin yanlış şəkildə ifadə edilməsi sadə bir anlaşılmaqlığa, yanlış təsəvvürün formalaşmasına gətirib çıxara, eləcə də bəzi dil daşıyıcıları üçün hörmətsizlik, təhqir, cinsiyyətçi yanaşma kimi böyük miqyaslı problemlərə yol açar.

Feminist dilçilərin əksinə olaraq, professor Doktor Elizabet Lis bioloji cins ilə qrammatik cins arasında yaxın əlaqənin olması fikrini dəstəkləmir [bax: 2, s. 284]. Yakob Qrimm kişi, qadın və orta cinsə aid olmanın onların fiziki xüsusiyyətləri ilə müəyyən olduğunu iddia etmişdir.

Eril daha önceki, daha büyük, daha sağlam, daha sert, daha hızlı, aktif, hareketli, üretken gibi; dişil daha sonraki, daha küçük, daha yumuşak, sessiz, güçsüz, alıcı gibi; yansız ise üretilmiş, işlenmiş, maddesel, genel, gelişmemiş, kolektif, duygusuz, cansız gibi görünüyor [bax: 2, s. 285].

Bu fikrə əsasən, əl ayağa nisbətən qadın cinsinə daha yaxındır, çünki əl ayaqdan daha kiçikdir və bioloji cins ilə qrammatik cins arasında hər zaman belə bir qanunauyğunluq olmalıdır. Əslində, *die Hand (əl) – der Fuß (ayaq)* nümunəsində bu uyğunluq olsa da, *das Bein (ayaq) – der Arm (qol)* sözləri üçün eyni fikri söyləmək mümkün deyildir. Qol ayaq ilə müqayisədə

daha kiçik və zəif olsa da, daha böyük, daha sağlam, daha sərt və aktiv olmaq kimi keyfiyyətləri ilə xarakterizə edilən *der* kişi cinsi artikli ilə təyin edilmişdir. Ayaq isə duyğusuz və cansız kimi özəllikləri özündə ehtiva edən *das* artikli ilə təyin edilmiş və orta cinsə aid edilmişdir [2, s. 285].

Sözləri cins baxımdan səciyyələndirmək üçün adətən fonetik göstəricilər əsas götürülsə də, (məsələn, ispanca “o” ilə bitən isimlər kişi cinsinə, alman dilində *-ung, -heit, -keit, -schaft, -tät -ei, -in* şəkilçiləri ilə bitən isimlər qadın cinsinə, *-ling, -ig, -ich, -er* şəkilçiləri ilə bitən sözlər kişi cinsinə, rus dilində *-a, -я* ilə bitən sözlər qadın cinsinə, *-o, -e, -ë* ilə bitən sözlər orta cinsə aiddir), bəzi dillərdə sözlərin qrammatik cins qruplarına bölünməsi həmin xalqın və ya millətin mədəni baxışları ilə ölçülür. Məsələn, Avstraliya dillərindən dirbal dilində təhlükəli əşyalar qadın cinsinə aid edilir [bax: 3, s. 10]. Bir dilçinin fikrinə görə, Sibir dillərindən ket dilində müəyyən kiçik ölçülü heyvanların qadın cinsinə aid edilməsi isə onların kətlər üçün heç bir əhəmiyyət daşıymaması ilə əlaqələndirilir [bax: 3, s. 10]. Göründüyü kimi, sözlərin qrammatik cinsə görə səciyyələndirilməsi hər bir xalqın fərdi baxışları və həmin varlıqların insanlarda yaratdığı təsəvvürlər ilə də ölçülə bilər. Bu zaman həm də bu obyektlərin cəmiyyətin həyatında oynadığı rol da nəzərə alınır.

Psixologiya və siyasi elmlər sahəsindəki son araşdırmalar qrammatik cinsin insanların süuraltısına təsir etməsi kimi maraqlı bir fikir ortaya qoymuşdur. Məsələn, L.Boroditski və başqaları doğma dili ispan və alman olan, lakin ingiliscə səlis danışan insanları bir təcrübəyə cəlb etmişdir [bax: 3, s. 11]. Təcrübə iştirakçılarında şəkillər təqdim olunmuş və onlara bu şəkilləri təsvir etmək üçün sifətlər seçmələri tapşırılmışdır. Təcrübə nəticəsində maraqlı fikirlər üzə çıxmışdır. Körpü sözü alman dilində qadın cinsi olduğu üçün almandilli insanlar onu gözəl və eleqant deyə təsvir etmişdir. Bunun əksinə olaraq, ispandilli şəxslər körpünü böyük və təhlükəli deyə ifadə etmişdir, çünki bu söz ispan dilində kişi cinsidir [bax: 3, s. 11]. Nəticələr onu göstərmişdir ki, bioloji cinsə sahib olmayan əşyaların hansı əlamətlərə malik olmasını biz həmin əşyanın qrammatik cinsi ilə müəyyən edirik.

500-dən çox dilin qrammatik strukturu barədə məlumat toplusu olan Dil Strukturlarının Dünya Atlasından (The World Atlas of Language Structures – WALs) istifadə edildiyi son araşdırmalara görə, qrammatik cinsin insanın süuraltısına təsiri sadəcə məişət səviyyəsində qalmır və o cəmiyyətin iqtisadi və siyasi həyatında da böyük dəyişikliklərə yol açır [3, s. 12]. E.Santakru-Vasut, A.Şohem və V.Qei söyləmişlər ki, qrammatik cinsin bioloji cinsə əsaslandığı dillərin mövcud olduğu ölkələrdə qadınların siyasi vəzifələr tutmasına daha az məhdudiyyət qoyulmuşdur [bax: 3, s. 12]. Bu o deməkdir ki, qrammatik cinsin mövcud olduğu dil daşıyıcılarının təfəkküründə cəmiyyətdə qa-

dın və kişi rollarına fərqli münasibət formalaşır, yəni insanın ana dilində sözlər qadın və kişi cinsinə bölünürsə, bu zaman insan təfəkküründə uşaq vaxtından etibarən iki insan qrupu və bu qruplara biçilmiş rollar formalaşır. Bu fikirlərə inansaq, bu cür dillərin istifadə edildiyi cəmiyyətlərdə gender bərabərliyi, yəni qadın və kişi hüquq və vəzifələrinin bərabərliyi müşahidə edilməlidir.

Menekşe Pınar Güden adlı türk müəllifinin “Dilde Cinsiyet Ayrımcılığı: Türkçe'nin İçerdiği Eril ve Dişil İfadeler Bakımından İncelenmesi” adlı magistr işində də cansız varlıqların kişi və qadın cinsinə aid edilməsinin təsadüfi olmadığı və bunun etimoloji və mədəni xüsusiyyətlər ilə müəyyən olduğu vurğulanmışdır [4, s.]. Hind dillərindən Sirmauri dilində “-a” ilə bitən sözlər kişi, “-ı” ilə bitən sözlər isə qadın cinsi hesab edilir, lakin maraqlısı budur ki, “-ı” ilə bitən və qadın cinsinə daxil olan sözlər kiçik obyektləri, “-a” ilə bitən kişi cinsinə aid sözlər böyük ölçülü obyektləri ifadə edir. Bu da onu deməyə əsas verir ki, sözlərin qrammatik cinsə görə qruplara bölünməsi zamanı kişi və qadının fiziki keyfiyyətlərinin onlara birbaşa təsiri vardır.

Hind-Avropa dil ailəsinə aid olan və Papua-Yeni Qvineyada istifadə olunan alambak dilində də sözləri qrammatik cins kişi və qadına xas bioloji xüsusiyyətlər ilə müəyyən olunur. Timsah, ilan, ox, mizrab kimi uzun, iti və böyük heyvan və əşyalar kişi cinsi, qurbağa, tısbağa, qalxan və alçaq boylu ağaclar kimi kiçik, alçaq və enli heyvan və əşyalar qadın cinsidir [4, s. 27-28]. Sözlərin bu şəkildə qruplaşdırılması dil və cəmiyyətin yaxın əlaqəsi nəticəsində cəmiyyətdəki stereotiplərin, fərdi baxış və yanaşmaların dildə öz ifadəsini tapdığını söyləməyə imkan verir.

Hind-Avropa dil ailəsinin german dil qrupuna aid olan ingilis dilində qrammatik cins əvvəllər mövcud olmuş, sonra isə əhəmiyyətini itirmiş və yoxa çıxmışdır. Bununla belə, müasir ingilis dilində əvəzlilər cinsə görə dəyişir, kişi cinsini bildirmək üçün *he*, qadın cinsi üçün isə *she* əvəzliyi istifadə edilir. Düşərgə barəsindəki qaydaların birində belə deyilir: “*Each camper must pitch his own tent*” [bax:4, s. 28]. Cümlədəki *his* yiyəlik əvəzliyi kişi cinsini bildirsə də, bu qayda bütün düşərgə iştirakçılarına aid edilmişdir. Göründüyü kimi, qadınları ifadə etmək üçün əlavə bir söz istifadə edilməmiş və *his* əvəzliyi hər kəsə şamil edilmişdir. Bu kimi misallara alman dilində də rast gəlinir və feminist baxışlı insanların etirazına səbəb olur, çünki cəmiyyətdə kişinin üstün tutulduğuna dair fikir formalaşdırır. İngilis dilində sənət adlarında tez-tez rast gəlinən *man* sözü *policeman* – kişi polis məmuru, *fireman* – kişi yanğınsöndürən, *fisherman* – kişi balıqçı, *sportsman* – kişi idmançı, *businessman* – kişi iş adamı, *postman* – kişi poçtalyon, *dustman* – kişi zibilyı-ğan və s. kimi sözlər yalnız kişi cinsi üçün istifadə olunur və cinsiyyətçi sözlər hesab edilir [4, s. 28-29]. Bu nümunələr polis məmuru, yanğınsöndürən,

balıqçı və s. kimi sənətlərə yalnız kişilərin yiyələnmə bildiyi kimi yanlış təəssürat yaradır. Cəmiyyətin cinsiyyət ayrışdırıcılığı dildə birbaşa öz əksini tapır. Kişi və qadınlara biçilmiş sosial rollar nəticəsində ingiliscə əslində heç bir cins bildirməyən *doctor-həkim, professor-professor, surgeon-cərrah* sözləri daha çox kişiləri nəzərdə tutur və *lady doctor* – qadın həkim, *woman professor* – qadın professor kimi sözlərdən istifadə edərək sənət sahibinin cinsiyyətini vurğulamaq zərurəti yaranır. Eyni məsələ əsasən qadınların seçdiyi sənət sahələrinə kişilər yiyələndikdə də baş verir və *male nurse*-tibb qardaşı, *male babysitter* – kişi dayə kimi sözlərdə öz ifadəsini tapır [bax: 4, s. 29].

Beləliklə, bəzi mütəxəssislər dildə cins kateqoriyasının və qrammatik cinsin mövcudluğunun insan təfəkkürünə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etdiyini iddia edir. Onların fikrincə, dildəki bu xüsusiyyətlər həmin dildə danışanların alt şüurunda qadın və kişini bir-birindən fərqləndirməsinə, onlar üçün fərqli rollar yaratmasına və bu cinsləri ifadə etmək üçün ayrı sözlər seçməsinə səbəb olur. Bəzilərinə görə, dildə kişi və qadının qrammatik cəhətdən fərqləndirilməsi qadın və kişi bərabərliyini təmin etsə də, digərləri düşünür ki, bu kateqoriyanın mövcud olduğu dillərdə danışan cəmiyyətlərdə də kifayət qədər gender bərabərsizliyi hallarına rast gəlinir. Sözlün müəyyən bir cinsi kateqoriyaya aid edilməsi bəzən onun bioloji xüsusiyyətləri ilə təyin edilsə də, bir sıra dillərdə bu barədə heç bir qanunauyğunluq mövcud deyildir. Odur ki, məqalədə araşdırılmış bəzi dillərdə aparılmış təcrübələrdə varlıqların hər hansı bir cinsə aid edilməsi onların xarici görünüşü, oyatdıqları ilkin təəssürat və sosial yanaşmalar ilə xarakterizə edilsə də, bəzi dillərdə onun heç bir koqnitiv təsiri aşkar edilməmişdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Maciuszek J., Polak M., Swiatkowska N. Grammatical gender influences semantic categorization and implicit cognition in Polish. Institute of Applied Psychology, Faculty of Management and Social Communication, Jagiellonian University, Kraków, Poland. *Frontiers in Psychology*, vol. 10, art. 2208, 04 October 2019, p. 1-18
2. Dağabakan Ö.F. Dillerde cinsiyet: Almanca ve Türkçede cinsiyet kavramları. *Atatürk Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]* 46, ERZURUM 2011, s. 281-300
3. Jakiela P., Ozier O. Gendered Language. The IZA Institute of Labor Economics, Discussion paper series, IZA DP No. 13126, Bonn, Germany, APRIL 2020, p. 1-52
4. Güden M.P. Dilde Cinsiyet Ayrımcılığı: Türkçe'nin İçerdiği Eril ve Dişil İfadeler Bakımından İncelenmesi (Yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, İstanbul, 2006 s. 1-89

Ulkar Khanlarova

Summary

Ways of expressing sex and grammatical gender in languages

Initially, in the article, the terms of sex and gender have been distinguished, and then the impact of these concepts on human cognition and their ways of expression in language have been explored. A range of remarkable experiments done in order to determine the influence of grammatical gender on cognitive processes have been described and their results have been highlighted. Varied opinions have been contrasted to define if grammatical gender and gender category are directly determined according to the physical characteristics of the animate and inanimate objects or if the process occurs randomly. Both approaches have been supported by examples. Furthermore, as the same word has a different gender in different languages, some specialists believe that it is closely associated with social stereotypes and it might raise a serious question like gender inequality.

Улькяр Ханларова

Резюме

Способы выражения грамматического рода и пола в языках

В статье сначала проясняется различие между биологическим родом и полом, исследуется влияние этих концепций на человеческое восприятие и способы их выражения в языке. С целью выявления когнитивных влияний грамматического рода был описан ряд интересных экспериментов и освещены результаты, к которым пришли специалисты. Были выдвинуты идеи об определении грамматического рода и родовых категорий, напрямую определяющихся физическими характеристиками существ, также сравнивались идеи о неспособности их проявления в рамках какого-либо закона и приводились примеры, подтверждающие оба варианта. Более того, приписывание одной и той же концепции к разным родам на разных языках было связано с социальными стереотипами, и утверждалось, что такое отношение приводит к серьезным проблемам, таким как гендерное неравенство.

Rəyçi: fil.f.d., dos. T.Quliyev

Redaksiyaya daxil olma: 02.08.2021

Təkrar işlənməyə göndərilmə: 23.08.2021

Çapa qəbul olunma: 31.08.2021